

Кривенька качечка, або Ще раз про трагедію Центрально-Східної Європи

Наталка Білоцерківець

1.

Є у світовому фольклорі мандрівні сюжети, з якими пов'язано найархаїчніші та найтаємничіші явища колективної підсвідомості. Вони не раз ставали своєрідними філософсько-мистецькими символами, зберігши протягом століть, а то й тисячоліть, естетичну й етичну вартість.

Сюди належить і сюжет із зачарованим королевичем або королівною, змушеними перебувати у шкірі — в буквальному розумінні — чи не найогидніших істот тваринного світу: змії (на Сході), вужа (такий сюжет про Вужа-Короленка я зустрічала в карпатських казках: українських, угорських, румунських...) або жаби (російська казка про царівну-жабу або ж німецька про принца-жабича). Є ще й ведмеді, осли, а то й свині — хоча в казках пізнішого походження наперед виступає мотив «перевдягання», комедійного, театального уроку, який наразі я маю лишити осторонь.

«На поверхні» тут, здається, лежить простенька (але від того не менш важлива) мораль про невідповідність зовнішньої форми внутрішньому змістові і про потребу співчуття й любові до скалічених, обділених, принижених і ображених дітей Божих.

Але нас більше цікавить дальший поворот теми. З жалю чи співчуття, хоча частіше з історично визначеного, сказати б, обов'язку (дотримувати даного слова — обіцянки чи клятви) дівчина або благородний юнак одружуються з нещасними створіннями, виявляють (переважно під час шлюбної ночі) їхню «справжню» сутність і... знищують (переважно сплячуть) довірливо зняту ними потворну оболонку. Однак це призводить не до торжества справедливості та загального щастя, а до небезпечної кризи й різноманітних сюжетних ускладнень. Зачарований герой (чи героїня) зникають десь у потойбіччі, люблячий муж (чи дружина) відбувають численні пошуки та випробовання, а розпачливий зойк «Що ж ти накоїв (накоїла)!\», замість сподіваної вдячності й розв'язки, стає зав'язкою, вузловим моментом казки.

Цілком правомірно було б побачити розгадку таких сюжетів у системі тотемів і табу первісного людства, пов'язаних з анімістичними віруваннями. Але я особисто бачу тут ще й інші табу; бачу фіксацію стародавнім колективом права на індивідуальність, на, образно мовлячи, власну шкіру; і заборону будь-кому і з будь-яких, навіть найкращих намірів її знімати й палити. Це право на власну неповторну долю, — хай навіть вона несправедлива, але змінитися повинна лише зсередини, лише власними вольовими зусиллями.

Серед цих казок є одна особли-

ва — зі щемливим національним колоритом і якоюсь, як мені здається, винятково українською незавершеністю. Без жодних принципів і принцес, без (що вельми цікаво) шлюбних ночей та героїчних коханців, без заслуженої нагороди у вигляді happy end-у. (Можливо, є така казка і в білорусів — адже в нас схожі як долі, так і пісні.) Називається вона «Кривенька качечка».

Пригадуєте: була вона в лужку й виламала ніжку, і вдатніші народи... тобто птахи, її покинули, а самі полинули. І знайшли її під кущем між опеньків немічні дід та баба, і принесли додому. І почалися чудесні зміни — бо ж так мало треба нашим людям, як казав президент Лукашенко: привезеш їм в'язку хмизу, от уже й чудо. Отож, і піч натоплена, і борщик із вареничками зварені. Цей борщик і ці варенички — саме так, у зменшувальній формі — завжди розчулювали мене до сліз. Взагалі, ця казка — така бездоганна, делікатна поетична проза, де кожна деталь — хоча б оті опеньки, чи старече підглядання з-за рогу, чи пісенний пташиний перегук у фіналі — конче й вишукана; і просто шкода, що нема часу роздивитися їх як слід — бо ж нам пора шкутильгати далі за нашою качечкою.

І сусіди бачили, як якась дівчина воду несла: «така гарна, така гарна, мов квіточка! тільки кривенька

трошки». І ми вже знаємо: станеться те, що має статися неминуче. Отже, пір'ячко спалене. Але грім не вдарив, і земля не розверзлася, і красуня нікуди не зникла, і дід із бабою не перетворилися на молодих богатирів і не помчали на «визволення панни» (за назвою есею Юрія Андруховича).

Чому ж тоді вона не лишається з ними? Чому хоча б не жаліє їх — немічних і нещасних, як наша рідна українська історія? Чому не стає окрасою їхнього довголітнього догасання? Звідки ця жорстока невдячність?

«А тепер не хочу,» — відповідає вона. І спряде заново на своєму казковому веретенці втрачену ідентичність — спряде з пір'їнок, недбало кинутих їй перелітними зграями.

І полетить — не з тими зграями, але сама.

2.

Є в Мілана Кундери відомий есей «Трагедія Центральної Європи». Емігрувавши на Захід із підкореної євразійськими більшовиками Праги, письменник несподівано (чи так уже й несподівано?) відкрив: його щонайцентральноша, «супер-європейська», як він сам каже, Європа «Європі» байдуха. «Цивілізований» Захід, до якого Кундера так підкреслено (кого ж він переконує, наполегливо відрікаючись навіть від слов'янства?) зараховує свою Чехію та

сусідні землі, — цей Захід із легкою душею «здав» країни найстаріших університетів на поталу варварському комуністичному «Сходові».

Однак Кундера таки сподівався — і не без надії, на відміну від Лесі Українки. І його надія справдилася. Нехай іще не один десяток років «західний» Захід у душі вважатиме литовців і словаків, словенців і румунів недо-Європою чи не-зовсім-Європою, — все-таки, здається, межі «Європи» таки перемістилися зі східних кордонів Німеччини та Австрії до польсько-, словацько-, угорсько-, румунських кордонів... з Україною.

І тут Мілан Кундера, навіть не помітивши цього, сам у своєму есеї став на ту саму позицію, якої еліта «розвинутих» європейських держав іще десять років тому дотримувалася щодо Польщі, Чехії, Угорщини, чії інтелектуали готувалися вмерти «за Європу» (і такі вмирали за це). У «Трагедії Центральної Європи» не знайшлося місця для трагедії білорусів та українців — теж, між іншим, географічно «центральної». Їх згадано всього лише раз: у переліку народів, яких проковтнула російська імперія. Мабуть, Кундера гадав, що остаточно. А оскільки не можна бути більшим католиком, ніж папа римський, — то чому він, перейнятий проблемами власного і, треба віддати належне, сусідніх народів, мав бути більшим білорусом чи українцем, ніж самі безмовні і бездіяльні (з різних причин, зокрема й тюремних) українці чи білоруси?

Кожен рятується поодиноці. Як можна засуджувати сусіда, що він рятує своїх — а не наших — дітей? А порятунок, здається, ми всі бачимо в одному напрямку: Європа. Або, часами, Америка. Зрозуміло також, що й рятуємося ми від того самого.

Вибір: Росія — Європа, який із часів Хвильового знову вийшов на передній план українських (та, мабуть, і білоруських) інтелектуальних дискусій, для людей, котрі мислять найвініше (або конкретніше), означає протиставлення «комунізму» — «капіталізму», тоталітаризму — демократії, відсталості (провінційності) — цивілізованості й високій культурі.

Тут не місце й не час сперечатися, чи такою вже «відсталою» є російська культура і чи вплив її на сусідні культури був і є однозначно негативним. Кого, крім нас самих, обходить і те, що творилася вона не раз руками іногородців, зокрема й українських? Зрештою, і в середніх віках ми вже відмовляємося бачити лише занепад думки та інквізиторське мракобісся; і навіть за монголо-татарського панування, як стверджують деякі історики, не все було зле; і взагалі, питання «прогресивності» історії лишається відкритим. Не буду я, однак, заперечувати й очевидної деспотії (політичної, культурної,

мовної) російського старшого брата щодо братів молодших (теж, до речі, цілком казковий сюжет).

Не буду також ідеалізувати Європи, Америки, «Заходу», який у пошуках свіжих ідей сам полює на «східних» учених і митців — здебільшого, щоб просто витиснути їх, мов цитрину, для власних коктейлів. Але не прагну й «робити пі-пі на Нотр-Дам», як висловилася недавно Оксана Пахльовська про нелюбих їй українських геростратів-постмодерністів (несправедливо, між іншим).

Потяг України чи Білорусі до Європи зрозумілий і природний — як потяг до матері, хоч би якою вона була несправедливою до окремих своїх дітей... А якщо перейти нарешті на рейки нормального наукового мислення, то ідентичність національна не виключає нашарування інших, наднаціональних чи постнаціональних (у термінах англійця Ентоні Сміта) ідентичностей.

Можна відчувати себе українцем, слов'янином і європейцем водночас. Можна додати сюди ще й вузьку «регіональну» ідентичність гуцула або киянина, та «широке», глобальне відчуття «громадянина світу». Але такий високоякісний духовний сплав передбачає рівноправність і дієвість усіх елементів, отже й турботу про «власну шкіру», почуття самоцінності й самоповаги.

Багато говориться й говориться про провінційність української культури — і небезпідставно. В кожному разі, твердити так є значно більше підстав, аніж оголошувати Україну центром світової цивілізації: бо ж китайці вчилися в трипільців робити свої горщики, арії походять від наших «оріїв», і взагалі Адам та Єва були наполовину українцями (друга половина, зрозуміло, від Бога).

«Картагена нашої провінційності має бути зруйнована», — писав видатний український учений Юрій Шерех (Шевельов). І він же говорив: «Провінція — все те, що не думає, що воно — столиця світу. Провінція — все те, що не стверджує себе столицею світу. Провінція — не географія, а психологія. Не територія, а душа. Що доброго може бути з Назарету? Назарет був глухою провінцією. Звідти вийшов Ісус Назарей».

Видима суперечність цих двох висловів одного автора знімається простим розумінням, що «провінційність» (не як географія, а як психологія) має два абсолютно протилежні значення. І в першому, найпоширенішому, значенні «Картагену нашої провінційності», з огляду на останні події в українській літературі та мистецтві, нарешті якщо й не зруйновано, то принаймні серйозно порушено; наша сучасна культура настільки ж провінційна, як і шведська, португальська чи грецька: і ми про них небагато знаємо, і вони про нас ще менше. Що ж до другого значення, то в тому, щоб не мати себе за столицю світу й не стверджувати себе центром світової культури, як на мене, є велика гідність і етична привабливість.

Коли Честертон писав «На захист порцелянових пастушок», то, звичайно ж, він не вважав невинний широжиток вищим за високе мис-

тецтво. Він писав на захист провінційності як душі, на захист прямої та неотесаної народної моралі з її життєствердним оптимізмом — на тлі некрофільських тенденцій сучасної йому культури. «А я буду вірний коханій моїй», — співали його англійські старики, тоді як молоді «професіонали» готувалися вмирати за свободу сексу. «І вип'єм за Британію, і ого-го-го-го», — мужньо горлали дідугани. І взагалі їхній герой-генерал «за півгодини до смерті був ще живий». А дехто, як знаємо, мертвий уже від народження.

Урок кривенької качечки в тому, що вона відмовляється бути кимось іншим, ніж є. Не гребуючи «чужим пір'ячком», чужими культурними цінностями та впливами (певно, що і з них теж сплетено нашу ідентичність), — чи не час вітчизняним культурам, замість соромитися своєї кульгавості, спробувати полетіти не в чийсь «зграй», а окремо? (Правда, як стверджує премила карикатура з обкладинки щойно виданої книжки британського політолога, українця з походження, Тараса Кузя «Ukraine under Kuchma», Україна має всього три шляхи: «європейський», «азіатський» та «шлях назад»).

Зрештою, таким самостійним маршрутом успішно «летять» Америка й Росія; на особливий німецький і французький «душі» наголошують тамтешні інтелектуали; а відцентрові тенденції в Європі співіснують із доцентровими. Тому я не погодилася б із Григорієм Грабовичем (стаття «Віртуальна Україна») щодо «європейського поїзда», який набирає швидкості й до якого на ходу застрибують більші й менші народи. Поїзд пішов, це так; але кожен у ньому займає окреме місце.

Гадаю, що і «Європі», до якої ми хочемо інтегруватися чи ре-інтегруватися (бо ж і справді завжди до неї належали, а «євразійська ідея», як сказав би наш Президент Кучма, в Україні «не спрацювала»), — ото ж, Європі, гадаю, найцікавішою в нас мала би бути наша українськість. Власне, світ її вже помітив, а те, що часами плутає нас із «москалями», історично неминуче. Що стосується російського дракона, то наш Юрій Змієборець приречений його перемагати — і ніяк не перемогти. Можливо, змій і Юрій здатні існувати лише удвох?.. Але це вже інша казка. Не менш цікава й повчальна.

3.

...Те, що відбувається з нашими мовами, образно кажучи, з «душею душі» наших народів, — не може нас не турбувати: і суто по-людськи, і професійно. Білоруси, можливо, побачать в українській мовній ситуації якусь надію на виживання; українці ж натомість побачать на півночі від себе пересторогу, єдину загрозливу альтернативу своєму повільному відродженню. «Ірландизація» наших мов, про яку — принаймні в Україні — мовиться дедалі частіше, мабуть, уже охопила Білорусь. І, на жаль, як справедливо зазначив згаданий п. Грабович, національна ідентичність не має на наших зрусіфікованих теренах тієї інтелектуаль-

ної, релігійної, а головне, державної підтримки, які вона має в англійзованій Ірландії. Втім, ірландський (чи шотландський, чи й інші) досвід мають для нас велике значення. Вони свідчать про те, що національна ідентичність не вимірюється тільки мовою; глибші структури спільного походження, спільних міфів, етичних норм і естетичних засад, спільної психології і далі діють навіть тоді, коли, здавалось би, Юрій-Змієборці вже зникають «у пащі дракона» (за назвою роману Валерія Шевчука).

Якщо стадіони під час матчів київського «Динамо» розквітають жовто-синіми прапорами, якщо реклама пива «Оболонь» закликає: «купуй своє, українське», якщо в кожній сім'ї пам'ятають пісню «на милом і полузабытом, на украинском языке» (Леонід Кисельов), — то мені чомусь віриться: ні пиво, ні пісню, ні прапор ці люди не поміняють. І якось не хочеться наставляти на них пальця у грізному жесті: «А ти записався в УНА—УНСО?», «А твої діти говорять моєю мовою?». (Останнє — дослівна цитата з майки із портретом насупленого Шевченка, яку полюбляє носити мій чоловік. До слова, наші діти тією мовою таки говорять, хоч це і створює їм чимало проблем навіть у Києві — а що казати про донецьких чи харківських україномовних дітей!)

Та найпростіше оголосити первертнями та яничарами половину українського народу (а в Білорусі, можливо, всі 90 відсотків) — складніше подати руку цим людям. Не треба особливого розуму й на те, щоб назвати всю російськомовну вітчизняну пресу та російськомовну інтелігенцію «рукою Москви» та «п'ятою колоною» — справедливіше й далекочудніше використати їхній потенціал і їхню аудиторію для утвердження українського — хай не етнічного, а громадянського, проте українського націоналізму. А там, дивись, і «весна прийде».

4.

Є в Україні легендарна група «ВВ». За десять років існування її музиканти стали майже національними героями (щось на зразок білоруських «Піснярів» кінця 60-х). Російськомовні в побуті, хлопці співають лише українською — навіть за часів кількарічного перебування у Франції, де, між іншим, вони записали разом із французами оригінальні обробки українських народних пісень. Останній шлягер цієї групи називається «Весна».

...Як неспеціаліст, не зосереджуватимуся на музичних аспектах цього твору (хоч використання архаїчного ритму й мелосу гаївок мені подилетантськи видалось неймовірно вишуканим, складним і винахідливим). Чудовий і відеокліп «Весни» з темрявою якоїсь постмодерної клуні, де скоморохи в лижних шапочках і червоних лискухих скафандрах крутять жорно (сонячне коло чи, може, життя?), розбризкуючи зерно (весняні промені, а може — людські долі?).

Герой пісні не може бути не-українцем: так простодушно-сенти-

Георг ТРАКЛЬ

Георг Тракл ТВОРИ

ВС «Просвіта», 1997. —
304 с.

До однотомника вибраних творів Георга Тракла (1887—1914) увійшли вірші, проза, драматичні фрагменти та вибрані листи одного з найсамобутніших поетів австрійської і світової літератури, що помер молодим у військовому госпіталі від надмірної дози кокаїну. Переклад книги Тимофій Гаврилів, він же склав примітки та написав передмову. Видання двомовне — німецькі оригінали вміщено поруч з українськими перекладами.

«Вельми вдячний Вам за надіслані Тракліві вірші. Я їх не розумію, але їхній тон мене ошчасливує. Це тон воістину геніальних людей».

Людвіг Вітгенштайн

«Отримавши "Себастьянові сні", я поринув у читання: приголомшений, здивований, зачудований і безпорадний; адже доволі швидко збагаєш, що умовини цього наростання і проминання такі ж єдино неповторні, як і обставини, з яких народжується сон. Гадаю, що навіть наближений, усе ще прикутий до вікна, спізнає ці овиди й погляди як невтаємничений: бо Тракліві пережиття — наче відображення, що наповнюють цілий його простір, в який не проникнути, як не проникнути в простір дзеркальний».

Райнер Марія Рільке

Адреса редакції:

Видавнича спілка «Просвіта»

290005 Львів, вул. К.Левіцького, 25/3

ментально мріє він піти до річечки принести водичечки (саме так, у зменшувальній формі!), пробігтися ячменями й хильнути по чарочці з коханою жіночкою (з якою, обіцяє він, «поведуся лагідно, поділюся жалостями»). Але на весь цей супер-наїв і «народний примітив» (які, як ми знаємо, бували і формами «справжнього» професійного мистецтва), поступово, з кожним новим приспівом («Весна, весна, весна, весна прийде! Весна, весна, весна, весна да моя!») накладається щось невеселе й тривожне. Спершу це

всього тільки натяк: «Затанцюю радісний, зрадію до смерті». «Побіжим, покотимся, заведемо беседу», — звертається радісний танцівник не до кого іншого, як до горя-біди...

Далі йде намір зникнути — о ні, не в Європі чи Америці, — а в космосі, Всесвіті, передавши «по радіо» (!) «прощай, рідна батьківщино!» і на решті щось узагалі розпачливо-героїчне: «Чи ж мене не вистачить (!) загинути по весні?!» Відразу ж після цих слів до архаїчного бурмотіння пробуджених «річеньок» і джерел додається просто-таки зловісне

тьохкання солов'їв — і це, якщо не рахувати приспіву, останні слова пісні.

Так весна бореться із зимою, так
Юрій перемагає змія.

5.

Але повернімося востаннє до нашої кривенької качечки.

...За три фольклорні дні — після пізньої осені з її опеньками та зими, коли варилися борщик із вареничками, — минуло десь півроку. Вочевидь, це вже весна в розповні: палає

старе пір'я, і красуня виходить пря-
ти на зелений «метений двірець».
Повертаються перелітні птахи; про-
літають мимо — до своїх рідних кра-
їв. Вони кличуть нашу качечку з со-
бою, але та відмовляє їм: раз, і вдруге,
і втретє... І полетіла.

«Чи ж мене не вистачить загинути по весні?» — запитують музиканти з «ВВ». І могутній солов'їнний хор підхоплює: «Весна, весна, весна, весна прийде! Весна, весна, весна, весна да моя!».

Погляд у розплющені очі Вія, або Білорусь на розі Енгельса та Скорини

Максим Стріха

Фрагменти філософії, культуралогії,
літератури. Сяреднеєвропейські
культурні агляд. 1997. N1-2, 336 с.;
N3-4, 340 с.

«1996 року сталася подія, що матиме величезні наслідки для білоруської думки.

Помер "народ".

Залишилися особи, тексти, думки та прагнення, простір і час. Ще залишилися держава і можливо(а) нація. Залишилася надія.

“Народ”, який згідно з відродженським мисленням розглядався як “хворий”, “несвідомий”, як щось таке, що має прокинутися, пригадати власне минуле, — такого народу більше немає. Чи, точніше, — такий народ є мертвим.

Останні два сторіччя “народ” у білоруському топісі був найважливішою інстанцією, джерелом вічної мудрості й живого глуму, явним аргументом і таємним виправданням. Народ розглядався як натуральна (майже природна) етнічно й генетично визначена спільнота...

Ми знову прокинулися в глобальному світі, й геополітичний протяг поволі звіває нас на Схід... Нам залишилася самота сучасного книжника та "la culture revolte" (культура бунту — **М.С.**). Нарешті ми прокинулися».

Ці слова молодого білоруського інтелектуала Ігоря Бабкова, головного редактора культурологічного, філософського й літературного часопису «Фрагменти», стали камертоном до тематики двох цьогогорічних чисел елітарного мінського видання. Справді, міф про народ помер. «Особлива подяка білоруському народові за наслідки всіх референдумів» — стоїть на традиційному місці подяк для спонсорів на вкладці до касети одного з нечисленних білоруськомовних рок-гуртів.

Сьогодні білоруським інтелектуалам вельми складно. І не тільки через прямі адміністративні нагінки, звільнення з роботи, а подеколи й виклики на допити. Складно насамперед через необхідність визначити власне місце у новій системі координат, де білоруська держава існує —

але це держава «советських беларусов» під прапором і гербом колишньої БРСР; де «гучыць і кветне родная мова» — але майже втративши вже свою комунікативну функцію, ставши з засобу живого спілкування знаком сповідування певних політичних поглядів; де, нарешті, авторитарна диктатура спирається-таки на мовчазну підтримку переважної більшості «тутейшого» населення.

Позираючи на Білорусь збоку, можна, звісно, говорити про значно вищий ступінь русифікації, якого тут удалося досягти комуністичним ідеологам. Уже наприкінці 60-х років у Мінську не тільки не залишилося жодної білоруської школи, але й білоруську мову вивчали як предмет несповна 10% (!!!) учнів. Навіть

на селі «трисянка» (місцевий аналог «суржика») зберігала ознаки «білоруськості» не так у лексиці, як хіба що в нездоланній фонетиці (як у самого «бацьки» Лукашенка).

Не було в білорусів і свого «національного міфу», подібного до нашого козацтва й Січі. Для вихованого в радянській школі обивателя Велике Князівство Литовське (найвеличніший вияв білоруської державної традиції) опинилося десь на маргінесах чужої історії, а Білорусь починалася щойно з тієї ж таки БРСР. Тому так легко вдалося Лукашенкові повернути стару радянську символіку, скасувавши оспівану Максимом Богдановичем «Погоню» й біло-червоно-білий прапор, під яким начебто діяли гітлерівські посіпаки.

Тому й удається поки що білоруській владі зберегти в центрі Європи такий собі Лукашенколенд — живий уламок СРСР з усіма його не лише потворними, але й привабливими рисами, як-от скромною ошатністю чисто підметених вулиць. Чи, зрештою, з ніким не сприватизованими й не перетвореними досі на салони сантехніки книгарнями, що радують око не лише незліченними портретами «бацьки» найрізноманітніших форматів, але й багатючим вибором дуже дешевої світової класики (звісно, лише російською мовою). Є в книгарнях і білоруські книжки — здебільшого видані до 1995 року, поки проголошення «двох державних мов» не поставило крапку під історією нетривалого, хоча й бурхливого національного відродження.

Побіжний перегляд полиць переконує: за Лукашенка потік білоруськомовної продукції майже всох. Із вартих уваги видань 1996 року я придбав у Мінську в грудні 1997-го хіба що збірку пронизливих останніх віршів Максима Танка під промовистою назвою «Errata»:

Гортаючи
Життя свого сторінки,
Я стільки бачу
Дат, —
                                подій,
                                                імен, —
То викреслила
Їх колись цензура,
То полум'я
Їх рятівне спалило...
Тому хотілося б
До епілога —
Коли я встигну
Ще додати ерату
І вени тим перервані
З'єднать.

Старому, вшанованому всіма можливими радянськими відзнаками поетові перед смертю пощастило здійснити свій задум. Безумовно, виправлення «друкарських помилок життя» не вийшло. Та лишилася посправжньому добра книжка віршів, що підводить ризику під цілою історичною добою.

Зате новинки 1997 року я роздобув уже не в книгарні. Мій давній заочний знайомий Адам Гльобус подарував прекрасно видану накла-